

Χαλκινό αγαλματίδιο. Σπαρτιάτης σε αγώνα δρομού.

Η αγωγή των νέων στη δωρική Κρήτη και Σπάρτη

Αντίθετα με τους Αθηναίους και γενικότερα τους Ίωνες της κλασικής περιόδου, όπου η αγωγή, ακολουθώντας τις επιταγές των διανοούμενων και αναπαράγοντας την κυριαρχη δημοκρατική ιδεολογία, στόχευσε στην αρμονική ανάπτυξη σώματος και ψυχής και καλλιεργούσε σχεδόν εξίσου τον αθλητισμό και τα γράμματα, οι Κρήτες και οι Σπαρτιάτες Δωριείς, χωρίς να είναι αναλφάβητοι, έδιναν σαφώς το προθάδισμα στον αθλητισμό και μάλιστα στα στρατιωτικά γυμνάσια, τη σωματοσκιά και την οπλασκιά.

Ο Δωρικός κόδωμας, με πρώτο και κύριο ιδεώδες το «νικᾶν ἐν πολέμῳ», ξεκινούσε από τον πόλεμο, περνούσε μέσα απ' αυτόν και κατέληγε σ' αυτόν. Η πολιτεία του ήταν ένα απέραντο στρατόπεδο με κύρια χαρακτηριστικά τα συσσίτια, τις ασκήσεις και τις εκστρατείες. Με αβασίλευτη αριστοκρατία στην Κρήτη και με βασιλευόμενη οιλιγαρχία στη Σπάρτη, οι Δωριείς της κλασικής περιόδου αποτελούσαν κλειστές κοινωνίες προφορικής μάλλον παρά γραπτής επικοινωνίας και ανάπτυξαν την ψυχή τους περισσότερο στην πολεμική ανδρεία παρά στην όλη αρετή ή το επιστρέγασμά της, τη δικαιοσύνη. Αυτό επισύρει και την επίκρισή τους από τους δύο μεγαλύτερους φιλοσόφους της κλασικής εποχής, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, που κατά τα άλλα, συντηρητικοί όπως είναι και οι δύο, τους θαυμάζουν και τους θεωρούν ευνομούμενους. Ας δούμε όμως πιο προσεκτικά τα σχετικά με την αγωγή τους.

Ανδρέας Παναγόπουλος

Επίκουρος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΚΡΗΤΗ

Πληροφορίες για την αγωγή των νέων στη Δωρική Κρήτη και Σπάρτη μας δινει ο Πλάτωνας στους Νόμους, όπου Κρήτη και Σπάρτη αναφέρονται μαζί, χωρὶς διάκριση ανάμεσα τους. Ο Κρητικός Κλεινίας και ο Σπαρτιάτης Μέγιλλος σε πολλά θέματα αντιμετωπίζουν τον Αθηναίο ένονα μαζί, σαν ένας άνθρωπος, όπως π.χ. στο θέμα των ποιητών (II 660 b), στο ρόλο των συστατιών (II 673 b), στην σπουδαίωτα των γυμνασίων (VI 780 b, VIII 842 c), την εγκρέταια στις ηδονές (I 635 b) και την απαγόρευση της οινοποιίας (II 674 a).

Βασικό και καθοριστικό στοιχείο για την αγωγή των νέων είναι το Δωρικό φαινόμενο της «πολιτείας - στρατόπεδου», δηλ. οι ομαδικού τρόπου ζωής και αγωγής. Οι νέοι ζύουν σε οργανωμένες ομάδες, που ονομάζονται στην Κρήτη αγέλαι και στη Σπάρτη βουαί. (Βλ. Ανδρέα Παναγιόπουλο. Πλάτων και Κρήτη, Αθήνα, 1981, σ. 78 κ.ε.). Ο Πλάτωνας δια στόματος του Αθηναίου έχουν αναφέρεται στο φαινόμενο αυτό, εκφράζοντας ταύτοχρα και την αποδοκιμασίου του: ΑΘ: «Μα φυσικά [βλ. εισαγ. στη Κρήτη] και οι Σπαρτιάτες δεν μπορούσατε να πείτε απλό τραγουδό εκτός από τον παιανα] γιατί ποτέ δεν καταφέρατε πραγματικά να φθάσετε στο ωραίωτερο είδος τραγουδούν. Γιατί έχετε πολειτεία στρατοπέδου και όχι πολιτών, που κατοικούν σε πολεῖς και τους νέους σας τους έχετε και τους τρέφετε όλους συγκεντρώμενους σε αγέλες, αν ποιλαρία που βούκουν μαζί και κανείς από αυτούς δεν αποστά το δικό του ποιλάρι από την αγέλη, όσο άγριο και διουρεστήσμένο κι αν είναι, για να το παραδούνε σε ιδιωτικό πτυκούμο, που θα το εκπαιδεύει ξεριζώντας και μηνεύοντας το και χρησιμοποιώντας όλα, σας ταιριάσουν στην ανατροφή των παιδιών, από όπου όχι μόνο καλός στρατιώτης θα γίνει, αλλά και ικανός κυριερήτης του κράτους και των πόλεων, δηλ. ένας άνδρας πολιτεύτης πρό τους πολεμικούς αδερφών, που είπατε στην αρχή ότι μινεί ο Τυρταίος αυτός θα τημα παντού και παντού την ανδρεία ως πέταρτο απόκτημα της αρετής κι όχι ως πρώτο, τόσο ανάμεσα σε ιδιώτες όσο και ανάμεσα στην πόλη ολόκληρη». (Νόμ. II 666d-667a).

Εδώ διακρίνουμε δύο πράγματα: πρώτο, τον έντονο στρατιωτικό χαρακτήρα στον τρόπο, με τον οποίο οργάνωντας την αγωγή των νέων και ολόκληρη την κυριάρχη τάξη της Κρήτης, πράγμα που ασφάως, όπως και στη Σπάρτη, οφειλόταν κυρίως στην ολιγαρχία (Νόμ. VI

780b) των μελών της έναντι των υποτελών και των δούλων· και δεύτερο, το κρατικό μονοπώλιο στην εκπαίδευση.

Την εικόνα της ζωής και αγωγής των Κρητικών νέων στην αγέλη συμπληρώνει ο Εφόρος: «(...) γι' αυτό και ο [Κρητικός] νομοθέτης ὄρισε τα αγόρα από τη μια μερία να μετέχουν στη λεγόμενες «αγέλες» (...) και για να επικρατεί όχι η δελιά, αλλά η ανδρεία (από χαρακτήρα των πολιτών, ο νομοθέτης ὄρισε, να αναπτύχθουν από την παιδική ηλικία με άπλω και μοχύων, ώστε να περιφρούν τη σέστη και το ψώχος, τον τραχύ και ανηφορικό δρόμο και τα τραύματα, που δεν δεχονται στις ασκήσεις και τις κανονικές μάχες (...).».

(Στον Στράβ. X.4.16 Jacoby, *FGrHist* 70, απ. 149). Και λίγο πιο κάτω (Στο Στράβ. X.4.20 Jacoby, *FGrHist* 70, απ. 149), ο ίδιος επανέρχεται στο θέμα: «(...) μεγαλύτερους τους παιρίνους στις αγέλες» της «αγέλης» της συγκεντρώνουν τα επηρανέπετερα και δυνατότερα παιδιά, δουςς περισσότερους μπορει να συγκεντρωνούν ο καθένας· αρχήγος καθε' αγέλης' είναι συνήθως ο πατέρας του παιδιού, που τα συγκεντρώνει, και αυτος είναι αρρόδος να θράξει την αγέλην» για κυνῆγη και αγώνες δρόμου και να τιμηρεί όποιον δεν πειθαρχεί· και τρέφονται με δρόσια δασάντ...» και προκαλούν και τραύματα μεταξύ τους, αλλά τα χέρια και άλλα με σιδερένια όπλα».

Ο Ηρακλείδης ο Λέμβος εξέλου παρτερεί (611 [Κρητών], 15. Εκδ. Dilts 1971): «Τα παιδιά στην Κρήτη ζουν ομαδικά και φορούν ενα μάτιο χειμώνα-καλοκαιρί. Συγκεντρώνονται σε αγέλες και σε καβέ μια ορίζεται αρχήγος ένας, που τον ονομάζουν αγέλατην· αυτός τους συγκεντρώνουν όπου θέλει, και τους θράξει για κυνήγη. Και συνήθως κομούνται διοι μαζί». Ο αυστηρός στρατιωτικός και αγελαϊος τρόπος αγωγής των νέων στην Κρήτη και γενικά ολόκληρο το Δωρικό παιδαγωγικό σύστημα απέβησε στο να δημιουργήσει μόνο ανδρείους πολεμείται. Αποτελέσμα του στόχου του παιδαγωγικού συστήματος, αλλά και αποδείξη της μονομερείας του, είναι τα ουσαίτια (καινοτομία, ομαδική σίτιση) και τα γυμνασία (=στρατιωτικές ασκήσεις, ομωμασία και οπλασία), θεραιμελώδεις της Κρητική και της Σπαρτιάτικης ποιλίτειας.

(Για τα ουσαίτια θλ. Πλάτωνα Νόμ. I 633a, I 636b, VI 780 a-c, VI 780d-781c, VIII 842b, Πολίτ. III 416e, με 458c, VIII 547d. Στο VIII 842d των Νόμων ο Αθηναίος ένονας αφήνει να εννοηθεί ότι τα δύο ουσαίτια των συστατιών, το Κρητικό και το Σπαρτιάτικό, είναι

διαφορετικά πάνω στο θέμα αυτό είναι κατηγορηματικός ο Αριστοτέλης: Πολιτ. 1330a3, 1272a4, 1263b40 κ.ε., 1272a3. Για τη συμπλήρωση της εικόνας των συστατιών θλ. Έφορο (Στον Στράβ. X.4.18 και X.4.20 Jacoby, *FGrHist* 70, απ. 149), Δωσιδά Κρητικά (στον Αθηναιο IV 143 a-d), Πλούταρχο Λυκ. 12.1-4 — Για τα γυμνάσια θλ. Πλάτωνα Νόμ. II 673b, I 633 b-c, και Πολιτ. V 452 c-d, Ηρόδ. I.10, Θουκ. I.6.5, Αριστοτέλη Πολιτ. 1264a21 κ.ε.). Απότοκος της ομαδικής ζωής των αντρών για στρατιωτικούς συκούποις είναι η παιδεραστία, η οποία έμεσα εξυπηρετεί την αγωγή των νέων (Βλ. Νόμ. I 636 c-e, VIII 836 a-c κυρίως, αλλά και VIII 838e-839b. Πρόλ. Αριστοτέλη Πολιτ. 1272a23 κ.ε., 1270 b1 κ.ε., Σωκράτης (στον Αθηναιο XIII 561 e-f). Την πιο λεπτομέρη μόδης ουάζουμενη ιστόρηση της Κρητικής παιδεραστίας την έχει κάνει ο Εφόρος (Στον Στράβ. X.4.21 Jacoby, *FGrHist* 70, απ. 149). Πρόλ. επίσης Ηρακλείδ. Λέμβ. 611 [Κρητών], 15).

Ένα άλλο παιδαγωγικό μέσο, που αφορά και τις δύο Δωρικές πολιτείες, είναι η απαγόρευση της οινοποιίας και η έλλειψη συμποσίων, η οποία κατά τον Αθηναιο ένονα είναι μια μορφή κοινωνικής συνανταστροφής, που ούτε καν ανήκει στα «νύμμα» των δύο πολιτειών. (Βλ. Νόμ. I 639d-640a, III 673e-674c και τον ψευδο-πλατωνικό διάλογο Μίνως 320a). Η αποχή από την οινοποιία (αντιθέτω το Ωδαίδας στον Αθήν. IV 143 c-d μαρτυρεί ότι στα συστατιά των Λυκτιών έπιναν κρασί ακόμη και τα παιδιά, αλλά κεκραμένον υδαρώς και λίγο), στην Κρήτη και τη Σπάρτη βρίσκεται μέσα στα πλαίσια της αυτορήγανωσης της ζωής όλων των πολιτών και της αγωγής των νέων, που ακούνται λιτότητα στη διατροφή και εγκρέταια στις ηδονές. Χαρακτηριστική είναι η σχετική μαρτυρία του Πλάτωνα: «ΑΘ: (...) Από ότι μαθαίνουμε, είστε οι μόνοι ανάμεσα στους Ελλήνες και τους Βαρβάρους, όπου ο νομοθέτης σας επέβαλε την αποχή και μη απόλαυση των πιο μεγαλών ήδωνών και παγηνών, ενώ σχετικά με τα βάσανα και τους φόβους, που λέγαμε προηγουμένα, θεώρησε ότι, αν κανείς τα αποφεύγει εντελώς από την παιδική του ηλικία, σαν καποτε αναποφεύκει φταίει στην αναγκή να αντιμετωπίσει φόβους και βάσανα, θα τραπει σε φυγή μπροστά σ' αυτούς, που έχουν εξακηκεί σ' αυτά και θα γίνει δουλος τους. Το ίδιο λοιπόν νομίζω ότι θα πρέπει να οφείλεται ο ίδιος νομοθέτης και για τις ηδονές, λέγοντας στον εαυτό του: «αν οι πολίτες μας μείνουν από την παιδική τους ηλικία άπειροι των μεγαλύτερων ήδωνών και δεν

αοκηδούν να είναι εγκρατείς οι αυτές και να μην αναγκάζονται να διαπραττούν κατι αυσχρό, τόπε εξαιτίας της θελκτικότητας, που θα έχουν γι' αυτούς οι ήδονες, θα πάθουν το ίδιο με αυτούς που ήταναν από τους φίλους· δηλ. κατά τρόπο διαφορετικό και μάλιστα αισχρότερο θα γίνουν δυολοι σ' αυτούς, που μπορούν ν' αντέχουν στις ήδονες και που έχουν αποκτήσει εμπειρία σ' αυτές, δηλ. ανθρώπους καρμ φόρα διεφαρμένους, και την ψυχή τους θα την έχουν από τη μια μεριά υποδουλωμένη και από την άλλη ελεύθερη, και δεν θα είναι απόλυτα άλιοι να οναρούνται ανδρείοι και ελευθέροι». (Νομ. I 635a-d).

Στον αυτοτρόπο τρόπο ζωής και αγωγής Κρητών και Σπαρτιάτες, αντέκει και η απαγόρευση αποδημίας στους νέους, που είναι και αυτό άνα από τα μέτρα της «πολιτείας - στρατοπέδου». Στον πρώιμο διάλογο *Πρωταγόρας* (342c-d), ο Πλάτωνας μας πληροφορεί ότι, όπως οι Σπαρτιάτες, έτσι και οι Κρητικοί δεν επέτρεπαν στους νέους να ταξιδεύουν στο «εξωτερικό», για να μην ξεχνήνε οι διδάχτηκαν στην κλειστή κοινωνία της πατρίδας τους. Αυτό το μέτρο στοχεύει στο να μένουν οι νεοί ανεπρέπετοι από ένεστες ιδέες και να διατηρείται έτσι ο συντηρητικός και παραδοσιακός χαρακτήρας του νησιού. Θα περίμενε κανείς ότι συμπληρωματικό μέτρο στην απαγόρευση αποδημίας των νέων και προς το ίδιο σκοπό θα ήταν το αντίθετο, δηλ. η ξεντρολαία. Αυτό δεν ισχυεί για την Κρήτη ο Αριστοτέλης επίσης (*Πολιτ.*, 1272b16-18) το λέει ρητά και μάλιστα το δικαιολογεί κιόλας: «ξεντρολαίας γάρ το πορρώ πεποντούς [δηλ. τις δενηλασίες της αντικαθιστά η απόδοση] γι' αυτό η Κρήτη καθατέρει ερήται, οφεῖται διά τὸν τόπον [δηλ. τη συάζει], η γεωγραφική της θέση, η απόσταση, το οποία είναι νησί). Ήταν άλλος λόγος, εκτός από την απόσταση, είναι το ισχυρό πολιτικό φιλοξενίας των Κρητών, που μαρτυρεί ο Δωσιαδάς (στον Αθην. IV 143 c).

Στον αυτοτρόπο πολιτικής αγωγής των νέων αντέκει και τούτο: η Κρητική (και η Σπαρτιατική) νοοθεσία απαγόρευσης στους νέους να ασκούν κριτική και έλεγχο των νόμων και των θεσμών, πράγμα που επιτρέπονταν στους ενήλικους, αλλά και πάλι όχι μπροστά σε νέους. Αυτό το μαρτυρεί ο Πλάτωνας δια στόματος πάντα του Αθηναίου ένουν στους Νομούς (I 634d-635a). Άκρατος κρατισμός.

Σε μια κοινωνία προφορικής παραδόσης, όπου το παιδαγωγικό συστήμα απέβλεπε μόνο στο να δημιουργήσει ανδρείους πολεμιστές, είναι φυσική

συνέπεια η ύπαρξη έντονης «body culture»: είναι απόρροια των στόχων του συστήματος η ανάπτυξη πρωτιστώς της έκφρασης του ώματος και δεύτερευντάς του μυαλού. Αυτό παρατείται και στις δύο Δωρικές πολιτείες, την Κρήτη και τη Σπάρτη, όπου μουσική και χορός παιζουν πρωτευούσα ρόλο στην αγωγή των νέων, ενώ τα γράμματα και η ποίηση έρχονται σε δεύτερη μορφή.

Ο Πλάτων για τη θέμα «μουσική και χορός» γράφει: «Αθ.: Το ίδιο (θα καμεὶ) και ο ορθός νοροθέτες: ότι πεισού (και, από δεν μπορεῖ να πειο, ότι ξελαγκάσει τον ποιητή να συνθέτει ουσιά, δηλ. με καλά και επαντα λόγια, τα ποίηματα που αναφέρονται στους ουσιώρους και τους γενναιούς και από καθ' απούην ενέργειαν ανδρες, με ρυθμικές κινήσεις και με αρμονικές μελωδίες.

Κλ.: Για τ' ονομα τον Δια, φίλε Ξένε, είσαι νομίζεις ότι συνθέτουν τα ποίηματα στις αλλες πόλεις τώρα; Ισαΐ, απ' ὅτι έρει εγώ τουλάχιστον, αυτά που λέει εσύ τώρα δεν γνωρίω να πραγγόταν ποινέντα εκτός από την Κρήτη και τη Σπάρτη αλλά καινοτομίες εισαγούνται συνεχάς τοσού σπουδήρους, οσού και στη μουσική γενικά, που δεν μεταβάλλονται με βάση καπούς νομούς, αλλά με βάση καπούς τυχαία γουστού, που πολι απέχουν από το να είναι όμορα και απαραλλαγή, σαν αυτά που είναι λές ότι γίνονται στην Αγιόποτο, αλλά αντίθετα δεν είναι ποτέ τα ίδια». (Νομ. II 660a-c).

Σε τούτο το απόσπασμα ο Πλάτων εισερχείται τη συντηρητικότητα των Κρητών (και των Σπαρτιατών) στη μουσική και το χορό. Η Κρήτη και η Σπάρτη, έρχονται σαν πρότυπο την Αγιόποτο, συνιχέσιον επίμονα την παραδόση, ενώ σε όλες γενικά τις πολιτείες, λέει ο Κλενίας, στις τέχνες αυτές επέρχονται νεωτερισμοί με βάση τις προτηρευτικές των πολιτών απόστασης, οι οποίες στη σειρά τους μεταβάλλονται με βάση κάποιες «άπακτες ηδονές» της μοδας και όχι σύμφωνα με μουσικούς και ορχοτικούς νομούς.

Στα εδόμοντα βιθλίο (Νομ. VII 796b-c) ο Πλάτων μαρτυρεί: « (...) Ουτε πρέπει να παραλειψουμε, δια στο χορό είναι αένα πράσ μήμηση, όπως είναι τα ενοπλά παιγνίδια σ' αυτον έων τοπο των Κουρητές και στη Σπάρτη των Διοσκορίουν (...). Οι Κουρητές ήταν μυθικοί ορεινοί δαίμονες, που συγκρύθουσαν τη σωματοφυλάκι του νηπίου Διά. Στην τέχνη παριστώνται ως νέοι, που χορεύουν τον πυρρίχο. Ο Πλάτων όμως μόνο φαινεται διοικτικός να αποδοσει στην Κρήτη (ή τη Σπάρτη) το προθόδιο σας ως προς την προέλευση του πυρρίχου, αλλά και του δίνει πνευματικό-

Σπαρτιάτος που αγωνίζεται

τέρο περιεχόμενό, έτσι όπως χρευεται στην Αθήνα προς τιμήν της Αθηνας. Στο ίδιο απόσπασμα γράφει: «(...) Σ' εμας παλ., η κορη και δελποινα, αφού ευχαριστήθηκε με το χορό, θεωρησε ότι δεν πρέπει να παίξε με άσσα χέρια, αλλά αφού θα έχει εποτίστε με πλήρη πανοπλία, έτσι να εκτελέσει το χορό».

Ο Πλάτων αναφέρεται πολύ συχνά στη μουσική, με τη στενή, ειδική, σημασία του όρου όχι μόνο στους Νόμους (βλ. και ή 657e, 673a, III 700b κ.ε., VII 798d, 801a κ.ε., 802b κ.ε., 816c), αλλά και στην πρώτη του ουτοπία, την *Πολιτεία* (III 397b κ.ε., 398e κ.ε., 400a κ.ε., 410b, IV 424b κ.ε.). Και επειδή είναι παντού θερμός υπέρμαχος των καλών σχημάτων και των καλών μελών, που μένουν αναλογίατα και πατροπάραδοτα, γι' αυτό επινεί υπερβολική την Κρήτη και τη Σπάρτη για τη συντηρητικότά τους και στον τομέα αυτού.

Οι προς τους ένοπλους χορούς έχουν την έμμεση πληροφορία του Εφόρου ότι πρώτοι οι Κρήτες τους χόρεψαν: Πήθανόν δέ, φραγίσ ο Σκήψιος, Κουρητας μὲν και Κορύβαντας είναι τους αυτούς, οι περι τάς της μπρός των θεντήστειας πρός ενόπλιον όχρην ήδησι και κοροι τυγχάνουν πατεριλημένοι. Ο Εφόρος επίσης (Στον Στράβ. X.3.21) μαρτυρεί: « (...) και να ασκούνται όχι μόνο στην τοξοβολία αλλά και στο χορό με όπλα, που τον χόρεψαν πρώτοι οι Κουρητές και έπειτα οι ανθρώποι που τον τελειοποίησαν και τον ονομάσαε, από το ονόμα του, πυρρίχη, ώστε ού-

τε το παιγνίδι να μην είναι αμετόχο ση τρηπτομορφισμού του πολέμου: επίσης να χρησιμοποιούν στα τραγούδια τους Κρητικούς ρυθμούς, που ήταν πάρα πολύ έντονοι και τους εφεύρε ο Θαλής, στον οποίο αποδίδουν όχι μόνο τους πωναίς και τις άλλες ντυπες ώδες, αλλά και πολλούς από τους θεαματούς τους: επίσης να χρησιμοποιούν στολή και αρβύλα πολεμικά και να θεωρούν τα οπλά ως πολιτισμότατα». (Στον Στράβ. X.4.16 Jacoby, FGHist 70, απ. 149). Ότι ένα είδος έντονου χορού λεγόταν «Κρητικός» έχουμε και την πληροφορία του αρχαίου σχολιαστή του Αριστοφάνη, όπου διαβάζουμε: «ενοπλοις είδος ρυθμού, προς ὄντροντο σείσοντας το πλά...οι δ' ενοπλοιν τὸν ὄμφιμακρον, ὃς και Κρητικός κολεῖται» (R.). (Στις Νεφ. 651, Πρθ. Πλούτ. Περ. προ. 10). Στην Κρήτη έξαλλου και ο ίδιος ο Διας λατρεύουσαν ως χρευστή, υπήρχαν μελισταί ειδικούς χορούς οι λεγόμενος «ελαφρός», που ο Ησύχιος μας πληροφορεί ότι τον χόρευε ο Διας (Αυτός πρέπει να είναι ο «Χορός των Γερόντων», που χρευέται σκόμη και τώρα, αργά προ το τέλος του γλεντιού έναν τέτοιο «Χορό Γερόντων» παρακολούθησε και ο γράφων στα Ανύγεια πριν από λίγα χρόνια).

Ο Πλάτωνας επίσης μας δίνει μια καλή ιδέα του τρόπου, που χρέωνται τους έντονους χορούς, κάνοντας ταυτόχρονα και διάκριση ανάμεσα σε πολεμικούς και ειρηνικούς χορούς: «Απ' αυτούς όμως, ο πολεμικός χορός, που διαφέρει από τον ειρηνικό,

πυρρίχιο θα τον ονόμαζε κάποιος πολύ σωστά, και την αποφούγη όλους των χτυπημάτων και των βολῶν μμεταί και υποχωρήσεις καθεὶδρος και με υπερπήδηση στα ύψη και με καταβάσεις και τις αντίθετες απ' αυτές κινήσεις, διότι προσπαθουν να μηδουν τους αποτελεματικούς σχέδιασμούς στις βολές των τόξων, των ακοντίων και όλων των άλλων χτυπημάτων (...).» (Νόμ. VII 815a-b). Ο πολεμικός χορός ονομάζεται εδώ ρητά πυρρίχη και όσοι τους χρέωνται μιλούνται επίβεση και άμυνα στον πόλεμο κατά τρόπο, που να δείχνει τη δύναμη και την επάρκεια του σώματος και του νου. Το δεύτερο είδος χορού, ο ειρηνικός, είναι ήρεμος και σεμνός, και ταιριάζει σε νοματογένεις και φιλήσαχους ανθρώπους.

Διαφωτιστικό για το θέμα μας είναι

ενα χωριό από την Πολιτεία (III 400b), όπου γίνεται λόγος για τη ρυθμική του ενόπλου χορού, τον οποίο ονομάζει σύνθετον.

Ο Θ. Δετόρακης υποστηρίζει ότι το σκολίον του Κρητικού Υθρία ίσως αποτελεί «τελεία της μακράς σεν Κρήτη παραδόσεως του είδους των ενοπλών παιγνίων» («Το ποίημα Υθρίου του Κρήτη και τα εν Κρήτη ενοπλά παιγνία» Κρ. Χρ. XXIV, 1 1972), σε 208-16, ιδ. 215. Πρβλ. την υποδειγματική ανάλυση του Bowra, «The Song of Hydrias the Cretan», όπ.π., σ. 398-403). Αυτό είναι μια καλή υπόθεση, και πράγματι η διλή εικόνα του αγερώφων αυτού πολεμιστή στρέφει τη σκέψη μας προς αυτήν την κατεύνηση. Είναι όμως αμφιβόλο στα ενοπλά παιγνία είχαν καθόλου λόγια. Επίσης, είναι αμφιβόλο σεν την Κρήτη υπήρχαν απομοίως πολεμικοί χοροί, όπως ηταν πρέπει να ήταν τα σκολίον του Υθρία, αν ήταν χρεωτικό. Ο χορός όπως των Κουρητών πάντως ήταν ομαδικός, όπως ήταν και οι περισσότεροι πολεμικοί χοροί, στην Κρήτη και άλλου.

Πληροφορίες για τις ονομασίες των διάφορων ειδών χορού μας δίνει ο Πλάτωνας στο παρακάτω χωρίο: Πολλά μεν τοντούς ὡς εὐ και κατὰ φύσιν κείμενο δὲ διανουσσούντες ἐπανείν, τούτο δὲ ἐν και το περι τας ηδονάς, ὡς ὄρθως ἀρμα και μουσικῶς ἀνομάσεν, οστος ποτ' ἦν, και κατὰ λόγον αυταῖς θέμενος ὄνυμα συμπτάσσεις ἐμμελεῖς ἐπανόμοιας, και διο δη των ὄρχησεων των καλῶν εἰδῆ κατεστόσατο, τὸ μὲν πολεμικὸν πυρρίχην, το δὲ ειρηνικὸν ἐμμελεῖα, ἐκάτερον το πρέπειν τον και ἀρμότον ἐπίθεις ὄνυμα (Νόμ. VIII 816b-с). Άλλοι αρχαίοι συγγραφεῖς για το θέμα: Ευρ. Ανδρόν, 1135, Ξενοφ. Αναθ. VI.1.5).

Η μαρτυρία του Αιλιανού είναι χρηματική σχετικά με τη μουσική στην Κρήτη τη χρησιμοποιούσαν όχι μόνο για

ψυχαγωγία αλλά και για διευκόλυνση της μηνής στην εκμάθηση των νόμων της πολιτείας (Ποικ. Ιστ. II, 39). Ο Αθηναίος έξαλλος μας πληροφορεί ότι οι Κρήτες θάδιαν στη μάχη υπό τον ήχο λύρας αντί για στρατιγικό λόγο (παρακλεναν, exhortationem): Και Λακεδαιμόνιοι δέ μετ' αὐλῶν ἔσχρομαν ἐπὶ τούς πολέμους, καθαπέρ Κρήτες μετά λύρας (XII 516 α. Βλ. επίσης τα χωρία: I 22b, II 180a κ.ε., 181b-с, XII 52c c-d, XIV 627d). Ο Έφερος μαρτυρεῖ: « (...) τα παιδιά ραδίουν όχι μόνο γράμματα, αλλά και τα τραγούδια, που προβλέπονται από το νομό και μερικά εἶδος μουσικῆς (...) επίσης ορισμένες μέρες η μαγέλη συγκρούεται με ἄλλη θαδίζοντας στη μάχη ρυθμικά με συνδεόντα αυλῶν και λύρας, όπως ουνθίζουν να κάνουν στους πραγματικούς πολέμους (...)». (Στον Στράβ. Χ.4.20 Jacoby, FGHist 70, απ. 149).

Φυσικά όσο κι αν αγαπούσαν οι Κρητικοί (και οι Σπαρτιατές) τη μουσική και το χόρο, προτιμούσαν και απ' αυτό τη γυμναστική, που ήταν το στοιχείο τους. Αυτό διακρύπτεται στη Κλεινίας και για λογαριασμό του Μέγιλλου (Νόμ. II 673b-с).

Ο ίδιος ο Κρητικός Κλεινίας (Νόμ. I 625d-е) ομολογεί: προς τον πολέμον γηρινά απαντά ἐξηρτυται και πανθ' ὁ νομοθέτες... πρός τούτο θέπτων, συνεπαττέτο, και είναι φυσικό σε μια τέτοια κοινωνία να μην έχει ποιήση σημαντική θέση στην αγωγή των παιδιών και στη ζωή των πολίτων. Η συντηρητικότητα των Κρήτων και η προσήλωση τους στα πάτρια δεν τους επιτρέπει να εκτιμούν ωστά ουτε τον Ομηρού τον δριάσκουν απώλων «χαριτωμένον» και γνωρίζουν μερικά μαλ' αστεία αποπόμπατα του, αλλά όχι και πολλά, γεγονός που δειχνεί τις περιορισμένες λογοτεχνικές γνωστικές τους:

«λλ.: Φανεταί ότι ο ποιητής αυτος αυτος ο Ομηρος υπηρετε πραγματικα χαριτωμένος. έχουμε μαλιστα διελθει και άλλους σπήκους του, πολι υπαρχιωσους, ου βέβαια πολλούς γιατι εμεις οι Κρητικοι δεν χρησιμοποιουμε και πολι τα ζενα ποιηματα. (...)» (Νόμ. III 680 c-d).

Σε ένα άλλο απόσοπα των Νόμων (VII 818e-819a) Πρθ. και την αναφορά του Πλάτωνα στις περιορισμένες γνώσεις των Κρήτων στα μαθηματικά, Νόμ. VII 820a κ.ε.), διαπιστώνεται ρητά η ἐλλειψη επαρκών γνώσεων των Κρήτων στα μαθηματικά.

Ο Van Effenterre (*La Crète et le monde Grec de Platon à Polybe*, Paris, 1948, σ.53) παραπέμπει σε Κρητικές επιγραφές του δεύτερου αιώνα π.Χ., που δείχνουν ότι οι Κρητικοί ήταν ακόμη τότε προσήλωμένοι στους δικούς τους εθνικούς ποιητές, οι

«Σέρρα» - «Πυρίχειος». Πολεμικός χορός των Ελλήνων του Ποντού

οποιοι ήταν τότε άγνωστοι έξω από την Κρήτη και άγνωστοι παρέμειναν για πάντα.

Ο τοπικιστικός και ελαφρά ειρωνικός (χαριες, μαλ' αστεια) τρόπος έκφρασης της υποτυπωδούς λογοτεχνικής κρητικής του Κρητικού έχει παραπλανήσει μερικούς ερευνητές και τους έχει οδηγήσει σε παρανοήσεις του κειμένου. Άλλα ο Κλενίνιας ομολογεί ότι ο Όμηρος στην Κρήτη δεν είναι πολύ γνωστός, όχι ότι είναι εντελώς άγνωστος.

Σ' ένα αλλού απόσπασμα των Νόμων (I.629a-b) νίνεται λόγος για τον Σπαρτιάτη ελεγειακό ποιητή Τυρταίο, που δέδαιοι οι Κρητικοί τον γνωρίζουν καλύτερα από τον Όμηρο, για δύο λόγους: α) και καθαρό πολεμικό ποιητής είναι, β) και οι σχέσεις και αλληλεπιδράσεις μεταξύ Κρήτης και Σπαρτής ήταν περισσότερες και ουσιαστικότερες από ότι μεταξύ Κρήτης και οποιαδήποτε άλλη ελληνικής πολιτείας. Ο Eduard Schwartz (=Die Messenische Geschichte bei Pausanias-, *Philologus* XCII (1937), σσ. 19-46, ιδ. σ. 22, σημ. 4) υποστηρίζει ότι ο Πλάτωνας στο απόσπασμα αυτό χρηματοποιεί το ρήμα ακήριας, γιατί οι Κρητικοί δεν ήταν σε θέση να διαθέσουν βιθία (!). Οι Κρητικοί δεν είχαν ιδιαίτερη επίδοση στα «μαθήματα» είναι θέδαιο, όπως ειδόμενο παραπάνω, αλλά γράμματα μάθαι-

ναν, και από καμιά μαρτυρία δεν συνάγεται ότι τα γράμματα, που μάθαιναν, ήταν τόσο λίγα ώστε να μην μπορούν να διαβάζουν βιθίλια και μάλιστα ποιηση, ιδιαίτερα πολεμικές ελεγγείες. Αυτό που, κατά τη γνώμη μου, θέλει να πει ο Αθηναίος ένος με το άκρος, είναι ότι σα μακονιασική κοινωνία σαν την Κρητική τις πολεμικές ελεγγείες, όπως τον Τυρταίο, δεν τις διαδαίνων τόσο, όσο τις απαγγείλων ή νέοι στις αγέλες και σι οι άντρες στη μάχη.

Ο Εφόρος μαρτύρει ότι οι Κρήτες μάθαιναν γράμματα: «(...) τα παιδιά μαθαίνουν όχι μόνο γράμματα, αλλά και τα τραγούδια (...).» (Στον Στράβ. X.4.20 Jacoby *FGrHist* 70, απ. 149). Ο Ηρακλείδης ο Λέμβος γράφει για το θέμα: «-από έκπαιδευση μαθαίνουν μόνο γραφή κι ανάγνωση και αυτά μέτρια». (611 (Κρήτων) 15). Ο Δωσιδάς μας πληροφορεί ότι οι Κρήτες διεκδίκησαν από τον Κάδομο τα πρωτεία στην εύρεση των πρώτων γραμμάτων (Jacoby, *FGrHist* 6, απ. 458, Πρβ. Διόδωρο Β.74). Όλες αυτές οι μαρτυρίες μαζί με την πληροφορία του Αριστοτέλη (αρι. 611.15. Rose) ότι οι Κρητικοί διδάσκονταν μόνο την αναγκαία γραφή και ανάγνωση, αποδεικνύουν ότι και γράμματα μάθαιναν και ήταν σε θέση να διαθέσουν βιθία.

Η ΣΠΑΡΤΗ

Επειδή όσα γράφτηκαν για την Κρήτη αιφόρούν εκ των προγόνων και τη Σπάρτη, θα αναφέρουμε τώρα τα σημεία που προσιδίαζουν στην αγωγή των νέων στη Σπάρτη, που σαν μοναδικό σκοπό της είχε και αυτή τη δημιουργία ανθρέων πολεμιστών.

Για να γραμματωθεί ο σκοπός αυτός, τα «παιδιαγαγκά μέτρα» ορχίζουν με τη γέννηση του παιδιού. Ο Πλούταρχος μας πληροφορεί σχετικά: «Δεν ήταν υπεύθυνος ο πατέρας να αναδρέψει το νεογέννητο παιδί, αλλά το έπαιρνε και το εφερεν σ' εναν τόπο, ο οποίος λεγόταν λεσχή. Εκεί συνεδριάζαν οι πρεσβύτεροι των φυλετών και εξετάζαν με προσοχή το παιδίκι και, αν μεν ήταν αρτημέλες και ρωμαλέο, τον διετάζαν ν' αρχίσει να το ανατρέψει και είνων σ' αυτον εναν από τους εννέα χιλιάδες κληρους. Αν όμως ήταν ασθενικό και κακομορφό το τετέλων στους λεγόμενους Απόδετες, βάραθρο κοντά στον Ταύγετο, γιατί πίστευαν, ότι παιδί, το οποίο ειδύς εξ αρχής δεν είχε γεννηθεί υγεις ουτε ευρυσσότο, ήταν καλύτερο κι γι' αυτό το ίδιο και για την πολι η μη ζει. Και γι' αυτό δεν έλουσαν οι γυναίκες τα βρέφη με νερό, αλλά με κρασί, για να δο-

κιμάσουν την κράση τους. Ιατί λέγεται ότι τα επιληπτικά και ασθενικά βρέφη πεθαίνουν μη μπορώντας να υποφέρουν τον άκρατο οίνο, ενώ οκληρώνει και δυναμώνει την κράση των υγιών. Οι τροφοί φρόντιζαν με πραγματική τέχνη για την ανατροφή τους, ώστε ανέτρεψαν την δρέρη χωρίς σπαργάνα και έτοι επέτρεπαν ν' αναπτύξουνται ελεύθερα τα μέλη και η μορφή τους και μ' αυτό τον τρόπο τα έκαναν να μην είναι δύστροπα στο φαγητό τους και να μην σχίνανται τίποτε, αφού σα οικοτάρι, απότοπα στην έριμη, χωρίς κακές ιδιοτροπίες και κλαφουριόματα (...).» (Αικ. 16.1.κ.ε.).

Αντιθέτως προς την Κρήτη που είχε πρόβλημα υπερπληθυσμού, η Σπάρτη έπασχε από ολγαριθμόμαυρο. Αυτό σε συνδυασμό και με τη σκληρή, με τα δικά μας κριτήρια, συνήθεια της «απόδεσης» των ανάπτυξην παιδίων στον Καϊάδα, έδηγει γιατί ο Σπαρτιάτης νομοθέτης, που παραδοσιακά είναι γνωστός ως Λυκουρήγος, έδωσε γενναία κίνητρα προς την κατεύθυνση της πολυτελείας: όποιος αποκτούσε τρεις γιώνες απαλλασσόταν από τη στρατιωτική υπηρεσία, και όποιος αποκτούσε τέσσερις απαλλασσόταν και από κάθε φορολογική υποχέρωση (Αριστ. *Πολιτ.* 1270b 3-4). Για το μονοπάλιο στην αγωγή των νέων η Yves Garlan (*La guerre dans l'antiquité*, Paris, 1972) υποστηρίζει ότι στη Σπάρτη αυτό δεν αποδυναμώθηκε τόσο σύσσω στην Κρήτη. Κι αυτό έδειξας της δημοργίας (και καλλιέργειας) στην Κρήτη προσωπι-

κών δεσμών αγωγής στις παιδεραστικές σχέσεις και έξαιτίας της προστασίας, που πρόσφεραν τοπικοί αριστοκράτες σε μεμονωμένες αγέλες). Το μονοπάλιο αυτό και οι δουλειές είναι, όπως ηδη αναφέραμε, δύο στοιχεία καθοριστικά του Σπαρτιατικού παρδαγωγικού συστήματος.

Σχετικά τώρα με τον τρόπο ζωής και αγωγής των νέων συντρόφων της αγέλης ο Πλούσιαρχος μας πληροφορεί: «Ο Λυκουρήγος δεν επέτρεψε να παραδίδουν τα παιδιά των Σπαρτιών σύτε σε αγορασμένους ούτε σε μιθωτούς παιδαγωγούς, ούτε επιτρέπονταν στον καθένα να ανατρέψει και να εκταδεύει το γιο του όπως ήθελε. Όλους, αμέσως μόλις γινόνταν επτά ετών, τους παραλαμβάνειν ο ίδιος και τους κατέτασε σε σμαρές, αναγκάζοντας τους να ζουν και να συναντητέρευνται μαζί, τους συνήθισε να πάιζουν μαζί και να εργάζονται μαζί. Αρχηγὸς της ομάδας έκανε εκείνον, ο οποίος διακρίνοταν στην ευρυεια κι ήταν ορμητικός στις φιλοκινείς. Σ' αυτον προσχώγαν όλοι, τον υπακούουν, όταν δέπται, και υπεμενούν, όταν τημαρώσουν, ώστε η παιδεία γίνεται άσκηση πειθαρχίας» (Αικ. 16.5).

τις παραπομπές, που δόθηκαν στο κεφάλαιο το σχετικό με την Κρήτη).

Ο Antony Andrews (Greek Society, Pelican Books), 1967 (ελλην. μετάφραση Ανδρέα Παναγόπουλου, Αρχαία ελληνική κοινωνία, Αθήνα 1983, σ. 307-8)) μας δίνει σε αδρές γραμμές τα κύρια σημεία της αγωγής των νέων της Σπάρτης: «Οι μεγάλοι όμως δεξιοτέχνες του συστήματος των οπλιτών ήταν οι αριστοκράτες όμοιοι της Σπάρτης, Αρχαίοι θεωρητικοί δεν αμφεβάλλουν ότι η ειδική επικαιδεύση και η σωματική εκγύμναση που έκαναν τους Σπαρτιάτες να ξεχωρίζουν από τον υπόλοιπο ελληνικό κοσμό αποσκοπούσαν ακριβώς στα να εμποτίσουν τη σπαρτιατική νεολαία με τις οπλιτικές αρετές. Όταν γεννιόταν ένα παιδί στη Σπάρτη, την απόφαση αν θα το αναθέρψουν ή αν θα το αφήσουν εκβέτο δεν την έπαιρναν οι γονείς του, αλλά οι δημόσιες αρχές. Το ανέρι οι απομάκρυναν από τη μητέρα του και άρχιζαν την εκγύμναση του σε ηλικία επτά χρόνων. Από τα δεκατέσσερα σα τα εικοσιά οι νέοι οργανώνονταν σε «αγέλες» υπό την αρχηγία ενός μεγαλύτερου νέου, και σε ομάδες κατά ηλικία που είχαν εκκεντρικά αρχαϊκά ονόματα. Η σκληρή σωματική άσκηση, η αντοχή στην πείνα, το ελαφρό ντυσίο, η άμιλα σε αγύνες και χορός, η προγονική σοφία σε στίχους ή σε πεζό λόγο, όλα αυτά αποτελούσαν τη ζωή τους. Υπήρχαν περιόδοι που ο μουσικός νέος έπερπετε να απομονώθει εντελώς, να κρύβεται στην έσχοχη και να ζει με ό,τι μπορούσε να κλέψει: έπερπετε επίτης να υποστεί δοκιμασίες μεγάλης ακληρότητας, όπως ήταν η περιφήμητη τελετή του μαστιγώματος στο βωμό της Αρτέμιδης Ορθίας, που αργότερα διατηρήθηκε ως θέαμα που προσέλκυε τους ρωμαίους περιηγητές. Εκπλήρωτη επίσης προκαλούσε στην Ελλάδα και η έντονη αθλητική άσκηση στην οποία υποβάλλονταν τα κορίτσια».

Ο έντονος στρατιωτικός χαρακτήρας της αγωγής και η ομαδική ζωή οδηγούν στην παιδεραστία, που είναι φαινόμενο κοινό και για τις δύο πολιτείες. Αξίζει όμως να σημειωθεί το εξής: όταν ο Αθηναίος έζενς των Νόμων προτείνει να απαγορευεί στην ιδρυμένη Κρητική αποικία η ομοφυλοφιλία με αυστηρό νόμο, που όχι μόνο θα αποκλείστει τη σεξουαλική ομαλότητα, αλλά θα περιορίσει και την ετεροφυλοφίλη λαγωγία, (την έρωτική λύτταν και μανιάν, όπως την αποκαλεί (VIII 839α)), είναι χαρακτηριστικό ότι από τους δύο Δωριείς συνομιλήτες του Αθηναίου ο Σπαρτιάτης Μέγυλλος συμφωνεί πρόθυμα να θεσπιστεί αυστηρός νόμος για τον περιορισμό του πάθους, ενώ ο

Περικεφαλαια από την Κρήτη

Κρητικός Κλεινίας μένει επιφύλακτικός και αλλάζει θέμα: Μέγ.: Και τοινυν, ω ζενε, έγω μεν σαι οφρόδρα δεχομην αν τοιούτον τον νόμον, ό δε δη Κλεινίας αυτός φράζετο τί ποτε περι αυτούς διανοεῖται. Κλ.: Εσται ταῦτα, ω Μεγίλλε, οποταν γε δη μοι δοξή της παραπτυσσεναι καιρος νον μην εώμεν τον ζενόν επ εις την προσθέν προναν των νόμων. (Νόμ. VIII 842α). Στο φευεδο-πατωτικό διάλογο *Miruvia* (320α) μαρτυρείται ότι στην απαγόρευση της οινοποιίας και στην έλειψη συμποισίας οι Σπαρτιάτες προθινό διάτεροι μαθοντες παρα Κρητων. (Ιδιαίτερα για την απαγόρευση της οινοποιίας και της μέθης στην Σπάρτη, εκτός από τις παραπομπές που διώσεις στην Κρήτη, βλ. W. Kebert, *Platons Stellung zur Sparta - Ideologie*, Münster, 1957, σσ. 112 κ.ε.). Μέσα στα πλαίσια του αινιητρού τρόπου αγωγής οι Σπαρτιάτες απαγορεύουν την αποδημία στους νέους και την άσκηση κριτική των νόμων και των θεσμών. Η απαγόρευση αποδημίας των νέων στη Σπάρτη συμπληρώνεται με την ξενιτάσια (θι. τις παραπομπές που διώθηκαν στην Κρήτη και για τη Σπαρτιατική ξενιτάσια πράδ. Βουρβέρη, Πλάτων και Ελλήνες, σ. 61).

Μουσική και χορός ήταν και στη Σπάρτη εκφράσεις της «body culture» και αποτελούσαν τα κύρια μέσα αγωγής. (θι. τις πληρωφορίες, που διώσεις για την Κρήτη).

Σχετικά με τη θέση της ποίησης στη Σπάρτη, ας δώσουμε το λόγο στο Σπαρτιάτη Μεγίλλο, ο οποίος με έμφαση τονιζεί, αντιθετικά προς τον Κρητικό, τα εξής: «Αντίθετα εμεις οι Σπαρτιάτες χρησιμοποιούμενοι οι Σπαρτιάτες ποιητές από τους ποιητές αυτού του ειδούς, ακαν ο τρόπος, ςωγς που περιγραφει ειναι κάθε φορα ς οινοικος μαλλον παρα ο Ακαννοικος. Σ αυτη παντας την περιπτωση φανεται οι επιβεβαιωσει θαυματο τα λογια σου, γιατι με το μισο (των Κυκλωπων) που φερνει πιον σπηλαιον παλι επογη της αγιρρητας». (Νόμ. III 680c-d). Φαινεται λοιπον ότι, αντιθετα προς τον Κρητικό νομοθέτη, ο Λυκούργος ειχε αναγνωρισει την παιδευτική αξια του Ομηρου ακόμη και για τους Δωριεis και είχε εισαγαγει τα Ομηρικα επη στην εκπαίδευση των νέων Σπαρτιατων. Πάντως η καλη γνωση του Ομηρου από τους Σπαρτιάτες και η μέτρια, ςως ειδαμε, από τους Κρητικους, δειχνουν αειδολγη διδασκη του και στον Δωρικο κοσμο. Αυτό πρέπει ιως ν αποδθει στο πρωικο και στρατιωτικο πολεμικο ιδεωδες των Ομηρικων επων (της Ιλιαδας κυριως), που ευρισκε ζωηρη ανταποκριση στην πολε-

μοχαρη Δωρικη νοοτροπια και ψυχοσυνθεση. Ο ποιητης ομως που ήταν πολι οικειος στους Σπαρτιάτες ήταν ο Τυρταιος. Ο Πλάτωνας γράφει: «Αθ.: (...) Αυτα θεβαια τα ποιηματα ιολη, του Τυρταιου) θα τα εχεις ακουσει κι εους γιατι αυτος ειδο (ιδη, ο Μεγιλλος) θα τα εχει χρησται.

Μεγ.: Και με το παραπανα. Κλ.: Και εμεις τα ξουμε αυτα, φερμεν απο τη Σπαρτη θεβαια. (Νόμ. I 629a-b).

Πλαντας ούτε οι Λακεδαμονιοι δεν ήταν ανακριθητοι. Ο Πλούταρχος μαρτυρει: (...) Γραμματα μεν οντες της χρεας έρανθανον (γράμματα ομως μαθανα τα απολύτως αναγκαια)». (Λυκ. 16.5 κ.ε.). Συμφωνα ομως με τους αποθησαυρισμενους στα Αποστασια των Προσωριταρικων «Διασωσ λόγους» (90 απ. 2.10 Kranz-Diels) κωδως και με τον Πλατωνικο Πρωταγορα (342α κ.ε.) και τον Ιακωβη Παναθηνη. 209- πρβ. 251). Οι Σπαρτιάτες ήταν όλοι αγράμματοι. Κατα τον φευεδο-πατωτικο μαλιστα Ιττη μεικ (285c) δεν ήξεραν ουτε με μετραν. Αλλα, φυσικα, ολες αυτες τις πληρωφοριες, που άλλωστε προέρχονται απο την Αθηνα, δεν πρέπει να τις πάρει κανεις «τοις μετρητοις» δεν ήταν κυριολεκτικα ανακριθητοι. Αφραλων ομως, ώπως τονιζει και o Paul Cartledge (*Literacy in the Spartan Oligarchy*-, J.H.S. 98 (1978), 27), σε σύγκριση με τους καλλιεργημένους Αθηναιοις του «Επιταφιου» του Περικλη, ήταν «αμαθεις Φιλοταιοι» πρβλ. Πλούτ. Λυκ. 20.8, Ηθ. 202, 217, 226d, 231d, 239b). Στοιχειωθη γραφη, ανύνηση και αρμητηκη ήθερν όχι μόνο οι δύο θαυματες και οι πεντε έφοροι αλλα και οι απλοι «ομοιοι» οπλιτες.

Βασιστηκαμε για τα παραπάνω στις πληρωφοριες κυριως των Πλάτωνα, Αριστοτελη και Πλούταρχου. Στην πλημπρωματικα μας θωρακισμων κυριως ο Ηρόδοτος, ο Ξενοφων, ο Εφορος, ο Διόδωρος και οι λεγόμενοι «Κρητογράφοι». Κοινη διαπιστωση ειναι ότι μπορει το «Λακανιζειν» (και το «κρητιζειν») να ειναι «φιλοσοφειν», αλλα δεν ειναι το «φιλοσοφειν» η κυρια αρετη του Δωρικου κόσμου ουτε καν το «γράμματα μανθνειν». Ο Αθηναιοι ζενοι των Νομων Πλατωνα (I 64ε 26 κ.ε.), δηλ. ο οκιωδη εαυτος του ιδιου του φιλοσοφου, ομολογει: «Ολοι οι Ελληνες θεωρουν στι η δικη μου πολη, η Αθηνα, ειναι φιλοδογης και πολιούχος, εγανη για τη Σπάρτη και την Κρήτη πιστευουν στη πρώτη ασκει τη δραστηρια και η δευτερη το πολύ μασλο παρα πα το πολλα λόγια» (παλινοια μαλλον η ποιωληση). Πάντως η ήξεραν σιγουρα και οι μεν

και οι δε και να διαβάζουν και να γράφουν και να μετρουν, αλλα αυτα τα τρια δεν ήταν η βασικη επιδιωκη της εκπαιδευσης τους.

Απο όλους τους αρχαιοις συνγραφεις που ασχοληθηκαν με την Κρητικη και τη Σπαρτιατικη πολιτεια ουσιαστικότερα πράγματα μας ειναι ο Πλατων και ο Αριστοτελης. Και οι δύο φιλοσοφοι, ειδαλιστες, συντρητικοι και αντιδημοκρατοι καθως ήταν (ο πρώτος αριστοκρατικων, ο δεύτερος μοναρχικων πολιτικων και πολιτειακων πρωτημασιων), θελητηκαν απο τον κονιοβικο και συγκεντρωτικο τρόπο ζωης των δύο αυτων πολιτειων. Αλλα, πιω απο τον ανυπόκριτο θυμασιμο τους για την ευνοια των δωριεων, μπορει κανεις να διακρινει δύο υποδειγματα στρατιωτικης αριστοκρατιας με οργάνωση πρωτόγονης κοινοκτημασην για τη προνομιούχα μέλη της άρχουσας τάξης τους, που ανταποκρινονται στην ψυχοσυνθεση, τη νοοτροπια και την ιδεολογια των δύο φιλοσοφων.

The Education of Youths in Doric Crete and Sparta

A. Panagopoulos

The education of youths in Athens and Ionia in the classical age had as its final goal the harmonic development of body and mind, by cultivating equally athletics and knowledge. This approach was in accordance with the instructions of the intellectuals and was reproducing the prevailing democratic ideology. The Cretans and the Spartans Doriants, on the contrary, without being illiterate, had athletics and especially the army maneuvers and arms-training as first priorities.

The Doric world, having as supreme ideal the «νικην ἐν πολέμῳ» (= war victory) was beginning with the war, was evolving through the war and was terminating to war. Their state was a vast camp that had messes and military training and expeditions as typical characteristics. The Cretans and Spartans of the classic period ruled by aristocracy or oligarchy and kingship, respectively, were closed societies of oral rather than written communication; they were rejoicing more on valour in the battle than on virtue or justice and thus natural choice provoked the criticism of the two major classic philosophers, Plato and Aristotle, who otherwise, conservative as they both were, admired and praised the Cretans and Spartans.